

תוכן העניינים

1	מבוא
1	על מיכאל פסלוס
2	על הכרונוגרפיה
4	על האימפריה הביזנטית במאה האחת עשרה
6	על התרגום
9	הכרונוגרפיה
	1 ספר
11	בסיליוס השני 976-1025
	2 ספר
30	קונסטנטינוס השמיני 1025-1028
	3 ספר
35	רומנוס השלישי 1028-1034
	4 ספר
50	מיכאל הרביעי 1034-1041
	5 ספר
72	מיכאל החמישי 1041-1042 • תאודורה 1042
	6 ספר
	זואי ותאודורה 1042 • קונסטנטינוס התשיעי 1042-1055
92	• תאודורה 1055-1056

ספר 7

מיכאל השישי 1056-1057 • איסקיוס קומננוס 1057-1059

• קונסטנטינוס העשירי 1059-1067 • אודוקיה 1067

• רומנוס הרביעי 1068-1071

171

• מיכאל השביעי 1071-1078

239

ביבליוגרפיה

מבוא

על מיכאל פסלוס

מיכאל 'פסלוס', כינוי שמשמעו 'כֶּבֶד הפה', נולד בשנת 1018 והוטבל בשם קונסטנטינוס בעיר הבירה הקיסרית – קונסטנטינופוליס, מרכז התרבות והשלטון של האימפריה הביזנטית. בנערותו, כשדנו בני המשפחה בשאלה לאיזה מקצוע כדאי להכשירו, הייתה זו אמו שהכריעה את הכף למען המשך לימודיו. רק בעיר הבירה הקיסרית יכול היה נער ממוצא צנוע ללמוד אצל אחד מן המורים המעולים של דורו, יואַנֶס מאורופוס, ובחברת תלמידים שאחדים מהם, כמו פסלוס עצמו, יכהנו לימים במשרות שלטוניות בכירות ביותר. ביניהם היו שני פטריארכים לעתיד של קונסטנטינופוליס, ליכודֶס וקסיפילינוס, וקיסר אחד, קונסטנטינוס דוקס, לימים קונסטנטינוס העשירי.

לאחר שסיים את לימודיו עבד כשופט בפרובינציות, וזמן מה לפני שנת 1042 חזר לקונסטנטינופוליס כאשר קיבל משרה כמזכיר זוטר בחצר הקיסרית. התקדמותו הייתה מטאורית והוא היה לאחד היועצים המשפיעים והמקורבים בחצרו של קונסטנטינוס התשיעי מונומכוס¹. תחת אותו קיסר מונה לראשות האקדמיה לפילוסופיה בעיר הבירה.

לקראת סוף שלטונו של מונומכוס הרגיש פסלוס, מסיבה שאינה ידועה, כי הקרקע הפוליטית אינה יציבה ובחר בחיי נזיר. בשלב זה קיבל את שם הנזירות מיכאל. לאחר מותו של מונומכוס החזירה אותו הקיסרית תאודורה לחיים הפוליטיים בחצר, ומאז שימש כפוליטיקאי בכיר, יועץ לקיסרים, ראש השרים בשירותו של קונסטנטינוס העשירי דוקס, ומורהו של הקיסר לעתיד מיכאל השביעי.

דווקא בימיו של תלמידו, מיכאל השביעי, פחתה השפעתו של פסלוס בחצר, ומאמצע שנות השבעים של המאה האחת עשרה אין בדינו מידע אמין באשר למידת השפעתו. עם נפילתו של מיכאל השביעי ועלייתו של ניקפורוס בוטניאטוס

1 פסלוס היה, לכל הדעות, בעל עמדה בחצר, גם אם לא נקבל את כל תיאוריו באשר למידת קרבתו והשפעתו על הקיסר.

לשלטון ב-1078, מסתיימת הכרונוגרפיה באחת ומאז ואילך אין בידינו מידע ודאי על פסלוס. החוקרים חלוקים באשר לתאריך מותו: הסברות נעות בין השנים 1078-1081, אם כי יש הסבורים שמת לאחר 1095.

נוסף על פעילותו והשפעתו הפוליטית, נזכר פסלוס בעיקר בשל השפעתו התרבותית והאינטלקטואלית. יצירתו רחבה ביותר וכוללת טקסטים היסטוריים, פילוסופים, רטוריים, תאולוגיים, ואף כאלו הנוגעים לרפואה, מדע ומשפט. פסלוס השאיר אחריו מאות מכתבים, וכן יצירות הנוגעות למשפחתו הקרובה, וביניהן אַנקוֹמִיוֹן לאמו ודרשת לווייה על בתו סְטִילִינִי שמתה בטרם עת.²

מיכאל פסלוס נתפס על ידי חוקרים מודרניים, וביניהם אלכסנדר קְז'וֹדֵן ואן אפשטיין, כאחד מן ההומניסטים הראשונים בביזנטיון ובתרבות הימית-ביניימית בכלל, אשר מאמציו הופנו לא רק להחייאת התרבות הקלסית, אלא גם להחייאתם של ערכים הומניים.³ אנתוני קְלֶדְלִיס טוען כי פסלוס היה חריג בנוף הביזנטי, מעין 'איש רנסנס חילוני' הבז לנצרות בכיטייה הביזנטי, נטע זר אשר הקדים את זמנו.⁴ עם זאת, קשריו הקרובים עם דמויות משפיעות בתקופתו, ערך החברות שהעלה על נס בכתביו,⁵ הצלחתו להגן על עצמו נגד ההאשמות בסטייה מן האמונה הנוצרית,⁶ ולא פחות מכך, השפעתו העמוקה על התרבות הביזנטית בזמנו – כל אלו מעידים כי מיכאל פסלוס היה חלק בלתי נפרד מן התרבות הביזנטית התוססת ורבת המתחים של תקופתו.

על הכרונוגרפיה

הכרונוגרפיה היא תיאור שלטונם של 14 קיסרים (11 קיסרים ושלוש קיסריות) בסדר כרונולוגי, מן המוקדם למאוחר, החל בבסיליוס השני ועד לימיו של מיכאל השביעי. משנת 976, 42 שנה לפני הולדת פסלוס, עד סוף שנת 1077. מבחינת נושאה, אם כן, היצירה היא המשך ישיר להיסטוריוגרפיה הביזנטית. ואולם את הרישום העובדתי היבש בסגנון של אָלִים, כאשר החוט המקשר היחיד הוא הזמן, החליף פסלוס בקווי עלילה אחדים, כל אחד מהם בעל היגיון מובנה וסיבתיות פנימית. חוט השדרה של הזמן אינו אלא אמצעי לקשור אליו

2 Kaldellis, Mothers, pp. 29-109, 111-138. אנקומיון – נאום שבו.

3 Kazhdan-Wharton Epstein, Change, p. 21

4 Kaldellis, Argument, p. 1

5 Kazhdan-Wharton Epstein, Change, p. 28

6 Hussey, Introduction, p. 3

את הסיפורים הצדדיים השונים ואת הנרטיב המרכזי: התדרדרותה של הקיסרות מאז ימיו של בסיליוס השני.

פסלוס ייחס את הסיבות להתדרדרות האימפריה לבזבזנות של הקיסרים ולשחיתות השלטונית: אם אך היו הקיסרים מקשיבים ליועץ החכם, הלוא הוא פסלוס עצמו, ודאי היו מסיטים את האימפריה מן ההתדרדרות המתמדת. ייתכן. אך פסלוס, כאיש חצר, ראה כמעט אך ורק את המתרחש בחצר ולא היה מסוגל להעריך נכונה את מצבה הגאופוליטי המתדרדר של ביזנטיון ואת הכוחות הפועלים נגדה, המתעוררים ממזרח ומערב. פסלוס חי בחברה שהשתנתה והלכה לנגד עיניו. בעיני עצמו היה פסלוס איש הסדר הישן והטוב. הוא ביכה את חמדנות האזרחים, את אובדן הסדר והערכים בחברה, את המתעשרים החדשים ואת אינפלציה התארים שקיסרים חלשים הרעיפו על אזרחי העיר בתקווה לזכות בתמיכתם.

פסלוס היטיב לתאר חולשות אנוש ודמויות מורכבות. עם זאת, תיאור הקיסרים שלא הכיר לוקה בחסר כמובן, מה גם שלא היה אמון על תיאור מסעות מלחמה וכיבושים, לכד ממקרים בודדים. הקיסרים שזכו לטיפול השלם והמורכב ביותר הם מיכאל הרביעי, שלטונו הקצר של מיכאל החמישי וסיומו הטרגי, האחיות זואי ותאודורה, קונסטנטינוס התשיעי ואיסקיוס קומננוס. עם תיאור עלייתה של משפחת דוקס לשלטון הופכת ההיסטוריה לאולוגיה, שיר הלל לקיסרי השושלת, אשר בתקופתם נכתבה הכרונוגרפיה בשני שלבים, בראשית שנות השישים ובאמצע שנות השבעים. הפרק העוסק במיכאל השביעי מורכב ברובו מסוגה שאינה היסטוריה, אלא דברי שבח מליציים של איש חצר מזדקן המנסה להציל במשהו את חנו בעיני השליט, הלוא הוא תלמידו אשר הפנה לו עורף. עם זאת, אף חלק זה אינו חסר ערך היסטורי וכישרונו הספרותי של פסלוס ניכר גם בו.

קו מרכזי בעלילת הכרונוגרפיה הוא סיפור החיאתה של התרבות הביזנטית והחזרתה אל המעיינות הקלסיים: פסלוס הציב את עצמו כשחקן ראשי בסיפור תחייה זה, כגיבור שהלך ופתח את המעיינות שנסתמו (ספר 6, פרק מב). למרות התמקדותה בחוגי השלטון וההטיה האופיינית לכותב שנטל חלק באירועים,⁷ הכרונוגרפיה היא אחד המקורות החשובים לתקופתה. יתר על כן, יצירה זו השפיעה באופן מכריע על הכותבים הביזנטיים מאותו זמן ואילך, ודחקה אט אט את כתיבת ההיסטוריה מן הסוג הישן לטובת כתיבה עלילתית

7 היתממותו של פסלוס בכל הנוגע לתפקיד שמילא בעליית איסקיוס קומננוס לשלטון היא דוגמה מובהקת, ראו ספר 7, פרק לד והערות.

ואישית יותר,⁸ כתיבה השואבת את מקורות השראתה מן התקופה הקלסית וכמידה רבה מן הספרות היוונית של הסופיסטים השניים.⁹ השפעת 'חיי אישים' מאת פלוטרכוס על עיצוב הדמויות בכרונוגרפיה, השילוב בין טוב לרע, מורכבות הדמות והשאיפה למשפט מאוזן, ניכרים היטב בחלקה הראשון של היצירה, עד לסוף שלטון קומנוס.

את המודל הביוגרפי שילב פסלוס לכדי קו עלילה העובר כחוט השני בחיי כל הקיסרים, קו המתאר את התדרדרות האימפריה ומבקש לבנות את דמות השליט האידאלי, מתוך תיאור מעלותיהם וחולשותיהם של הקיסרים השונים ככני אדם.

הכרונוגרפיה שרדה בכתב-יד אחד מן המאה השתים עשרה, Paris B.N. 1712, וזכתה לתרגומים רבים וביניהם לצרפתית, לאנגלית, לספרדית, לאיטלקית וליוונית מודרנית.

על האימפריה הביזנטית במאה האחת עשרה

בתחילת המאה האחת עשרה עמדה האימפריה הביזנטית בשיא כוחה. גבולותיה השתרעו מארמניה במזרח ועד המגף האיטלקי במערב, מן הדנובה בצפון ועד לכרתים בדרום. בשנות השישים והשבעים של המאה העשירית ביזנטיון כבשה מחדש שטחים נרחבים אשר אבדו לה במאות הקודמות, קפריסין, כרתים ואנטיוכיה נכבשו על ידי הקיסר ניקפורוס פוקס (963–969),¹⁰ והשליטה בבלקן ובלבנט הורחבה בימי יואנס צימיסקס (969–976). הקיסר בסיליוס השני הכניע בהתמדה ובאכזריות את הבולגרים המתקוממים והרחיב את הגבול הביזנטי במזרח. חלקים מבית המלוכה והאצולה הרוסית התנצרו והכפיפו את הכמורה בדרום רוסיה לפטריארכיה של קונסטנטינופוליס. ביזנטיון עמדה אז בשיא השפעתה המדינית והתרבותית. קונסטנטינופוליס,

8 Kazhdan-Wharton Epstein, *Change*, p. 205

9 הסופיסטים השניים – מונח המציין תקופת פריחה בספרות היוונית במסגרת האימפריה הרומית, בין המאות הראשונה לשלישית לספירה. בין הסופרים הידועים מתקופה זו: פלוטרכוס, דיו כריסטומוס, ליקיננוס, אליוס אריסטידס, פילוסטרטוס, הורדוס אטיקוס ועוד.

10 השנים הנתונות בסוגריים מציינות שנות שלטון או כהונה ולא שנות חיים, כך בכל הספר.

שכונתה כפי הביזנטים בפשטות 'העיר', או 'המלכה', ריכזה את המסחר במזרח הים התיכון ובין המזרח הרחוק לאירופה המתעוררת. אוכלוסיית העיר בשנת 1000 נאמדת בידי חוקרים בין 400,000 לחצי מיליון נפש. זאת בתקופה שבה אוכלוסיות לונדון, פריז או ערי איטליה לא עלו על 20,000-30,000 נפש. השגשוג שהקנו לאימפריה חולשת יריביהם ממזרח וממערב ויציבות השושלת המקדונית (866-1056), החל להתערער עם פשיטותיהם הראשונות של הסֶלְג'וּקִים על מזרח אסיה הקטנה בשנות העשרים והשלושים של המאה האחת עשרה. לשלטון הביזנטי לא היה מענה לפרשים הזרזים ולאויב החמקמק, אשר הכה בהם שוב ושוב ונעלם עם הופעת צבא גדול. אט אט החלה אחיזת השלטון המרכזי במזרח האימפריה להתערער, בין היתר בעקבות הזנחת הצבא ואשליית השגשוג המתמשכת בעיר הבירה, והסלג'וּקִים ושכטים טורקים נוספים החלו להתיישב ברמת אנטוליה.

אובדן השליטה הסופי על אסיה הקטנה התרחש בשנת 1071, כאשר צבא ביזנטי גדול בראשות הקיסר רומנוס הרביעי דיוגֶנֶס (1068-1071) ניגף בפני הסולטן הסלג'וּקִי אֶלֶפ אַרְסֶלֶן. בעקבות תבוסה זאת נפרץ הסכר ותוך עשרים שנה איבדו הביזנטים את מזרח אסיה הקטנה ומרכזה. עם זאת, הערים החשובות של מערב אסיה הקטנה והמישורים החקלאיים באזור זה נותרו בסיס חשוב לקיומה של האימפריה במאות השנים הבאות. בבלקן הופיעו שבטים נודדים שונים, אשר חצו את הדנובה דרומה בחיפוש אחר שטחי מרעה והיוו איום קשה על הביטחון והיציבות השלטונית באזור. במערב התגלו הנורמנים כיריבים מרים שנישלו את הביזנטים מדרום איטליה והצליחו לפרקים לנחות בחוף אלבניה ולהתקדם אל תוך הבלקן.

אך לא רק הנורמנים כי אם המערב כולו החל להתעורר. הבישופים של רומא – האפיפיורים – החלו לתבוע לעצמם את הבכורה בין הפטריארכיות. הביטחון הגובר של האפיפיורות התנגש בשנת 1054 עם אופיו וסמכותו של פטריארך קונסטנטינופוליס, מיכאל קְרוֹלֶרְיוֹס. לבסוף נידו הפטריארך והאפיפיור זה את זה. ואולם, מה שנודע לאחר מכן כ'סכיזמה' של 1054, ונחשב לנקודת שבר משמעותית ביחסי הכנסיות האורתודוקסית והקתולית, לא השאיר רושם עמוק על בני התקופה, ונראה היה כעוד ויכוח דתי על סמכויות וכבוד, כזה שהיה כבר בעבר, במאה התשיעית. רק במאה השתים עשרה יסומן האירוע בשנת 1054 כרגע מכונן. עניינים אחרים הטרידו את הביזנטים בני התקופה.

עד לשנות החמישים של המאה המשיכו החיים בעיר הבירה להתנהל על פי רוב כתמול שלשום. עם זאת, סיומה המסתמן של השושלת, אשר נותרה בלא בן זכר, החל לערער את יציבות השלטון. הקיסרית זואי, בתו של קונסטנטינוס השמיני ואחייניתו של בסיליוס השני, העלתה קיסרים אל כס השלטון בזה

אחר זה באמצעות חתונה עם, או – מאוחר יותר – על ידי הפיכתם לבניה המאומצים. זוהי הייתה מבוגרת מכדי ללדת לבעליה יורש שימשיך את השושלת. כאשר הקיסר מיכאל החמישי, בנה המאומץ, חש מאוים וניסה להגלותה, פרצו מהומות דמים בעיר, הקיסר נושל מכיסאו ואיבד את מאור עיניו¹¹ ואחותה של זוהי, תאודורה, הושבה מן המגור כדי לשבת על הכס. במהרה נמצא קיסר חדש, קונסטנטינוס התשיעי, אך עם מותו, מותה של תאודורה וסופה של השושלת, נפתחה הדרך בפני מורדים וטוענים לכתר. הגורם החשוב בשנות אי היציבות שלאחר מכן היו המשפחות בעלות הקרקעות שמוצאן ממזרח האימפריה וממרכזה. משפחות אלו, אשר שלטו על נחלות ענק ועל צבאות פרטיים שסרו למרותן, מאסו בחולשתם של שליטי קונסטנטינופוליס ובהפקרת המזרח, והסתערו שוב ושוב על עיר הברירה.

איסקיוס קומננוס היה המורד הראשון מזה מאות שנים אשר הצליח לתפוס את כס השלטון. בעזרת צבא עצום הוא עלה על העיר מן המזרח, ובשל חולשתו של מיכאל השישי, שלא נהנה מן הלגיטימיות השושלתית המקדונית, מתמיכת ההמונים או מהגנת הפטריארך, הצליח קומננוס לתפוס את השלטון. שלטון המשפחות החזקות נמשך אל ימי שושלת דוקס (1059–1078), עד כי לבסוף הצליח אלכסיוס קומננוס (1081–1118) לאחד את כל המשפחות בקשרי משפחה ונאמנות, לייצב את שלטונו ולהעניק לביזנטיון עוד מאה שנים של שגשוג, שנמשכו עד סוף המאה השתים עשרה.

על התרגום

מבנה השפה היוונית שונה באופן מהותי ממבנה השפה העברית הן מבחינה תחבירית והן מבחינה דקדוקית. עם זאת, בעקבות אלפי שנים של השפעה הרדית ומגע בין דוברי שתי השפות הללו, נוצר מגוון עשיר של מילים ומונחים המשותפים לשתייהן. פן נוסף המאפשר לתרגום העברי להיות קרוב ונאמן למקור היווני הוא יכולתן של העברית והיוונית ליצור מעט המכיל את המרובה, זאת

11 נושל מכיסאו ואיבד את מאור עיניו – קיסרים שהורחו או טוענים לכתר שנתפסו, סבלו פעמים רבות מן העונש האכזרי של ניקור עיניהם בדרגה זו או אחרת של חומרה או הוצאתן כליל. אדם שנוקרו עיניו אמנם לא נפסל לחלוטין ובאופן גורף למשרת הקיסר (ידועים מקרים בודדים של קיסרים אשר שלטו לאחר שעברו עונש זה), אולם הפיכתו לתלוי באופן מוחלט באחרים נחשבה כפעולה שמנעה ממנו להיות איום ממשי על הכס.

גם במקרים שבהם שפות מערב אירופיות כצרפתית ואנגלית נזקקות למשפטים ארוכים ומורכבים.

בתרגום השתדלתי ככל האפשר להישאר צמוד למקור היווני לא רק במשמעות המשפט אלא גם בבחירת המילים ואף בתחביר. עם זאת, מטרתי הייתה ליצור חיבור שיהא קריא ושוטף לקורא העברי ועל כן ניסיתי להימנע מעברית מיווּנָת, היכולה להיווצר לדוגמה משימוש מופרז בזמן בינוני – 'בהולכו', 'בקומו' – צורה לשונית שהייתה נפוצה מאוד ביוונית העתיקה והימי-ביניים.

פסלוס כתב בשפה גבוהה, המשתדלת להידמות ככל האפשר ליוונית האתונאית של המאה החמישית לפני הספירה. שפה זו מכונה 'אַטיקיסטית' או 'אטיקזום', על שם אַטיקה, האזור הגאוגרפי שבו מצויה אתונה. הביזנטים בימיו של פסלוס דיברו יוונית הדומה ליוונית המודרנית יותר מאשר ליוונית העתיקה. עם זאת בני האליטה הקפידו לכתוב ואף להפגין את שליטתם בשפה הספרותית האטיקיסטית הגבוהה. כל בן טובים אמור היה להכיר חלקים נרחבים מיצירתו של הומרוס ויצירות קלסיות נוספות ולדעתם בעל פה, וכל סופר ביקש להפגין בחיבורו את שליטתו בשפה הגבוהה.

התרגום לעברית לא יכול להיות אם כן כתוב בשפה עממית מדי, ועם זאת איני רוצה להטריח את הקורא בשימוש בעברית ארכאית כהד לאטיקזום של פסלוס. על כן ביקשתי שביל ביניים של שפה ספרותית אך לא גבוהה מדי, ואני מקווה שהתוצאה קריאה, מובנת וקולחת.

בתעתיק השמות נהגתי ככל האפשר לפי הצורה היוונית ולא הלטינית (רומנוס ולא רומנוס), אלא אם התקבעה הצורה הלטינית כצורה המקובלת בעברית (סֶפְסְטִיָּה עם דגש בבית ולא סֶפְסְטִיָּה בהגייה היוונית, ללא דגש). את התארים השלטוניים השארתי בשם המקורי בתוספת דברי הסבר בעת הצורך, מלבד התארים בְּסִילָאוֹס וקיסר (וראו הערה 1 בפתח).

התרגום נערך על סמך מהדורת רנו:

Michael Psellos, *Chronographie ou histoire d'un siècle de Byzance (976-1077)*, (Renauld, É., editor, French translation) 2 vols., Paris 1926-1928

ספר 1

בסיליוס השני

1025-976

א. הקיסר יואנס צימיסקס,¹ שעשה רבות וטובות למען האימפריה הרומאית וחזק את כוחה,² סיים את חייו כפי שסופר³ והשלטון עבר ללא תקלות לבסיליוס וקונסטנטינוס ילדיו של רומנוס.

ב. שניהם עברו כבר את גיל הנעורים⁴ אולם נבדלו זה מזה באופיים. בסיליוס הבכור היה תמיד פעלתן, מחושב ומיושב בדעתו, ואילו קונסטנטינוס נראה לכול

1 יואנס צימיסקס היה קיסר שותף ואפוטרופוס ליורשי העצר בשנים 969-976 לאחר שרצה את הקיסר השותף והאפוטרופוס הקודם ניקפורוס השני פוקס (963-969). אימם של בסיליוס וקונסטנטינוס הייתה הקיסרית תאופנו, אביהם היה רומנוס השני (959-963).

2 יואנס צימיסקס, כקודמו פוקס, הרחיב את גבולות האימפריה הביזנטית הן בבלקנים והן במזרח התיכון. הישגיו החשובים ביותר של פוקס היו כיבוש קיליקיה, קפריסין ולבסוף אנטיוכיה מידי הערבים. צימיסקס כבש שטחים נרחבים בבלקן, הרחיב את שלטון ביזנטיון באזור אנטיוכיה וייצב את השפעתה בכל רחבי הלבנט. בשנת 975 עבר בראש צבאו מדרמשק לאזור החוף הלבנוני דרך צפון הגליל. נכונות ביקורו על הר תבור, ביקור שהזכיר במכתבו לאשוט השלישי מלך ארמניה, מוטלת בספק. ראו מתיו מארסה, פרקים 19-21, עמ' 29-33.

הביזנטים ראו עצמם כרומאים. קונסטנטינופוליס, היא איסטנבול של היום, הייתה לרומא החדשה ולבירת האימפריה הרומית כאשר הקיסר קונסטנטינוס הראשון יסד אותה ב-11 במאי 330.

3 במסורת ההיסטוריוגרפית הביזנטית כל היסטוריון ראה עצמו כממשיכו של ההיסטוריון שקדם לו. ההיסטוריה של לאו הדיאקון הסתיימה עם מותו של יואנס צימיסקס בשנת 976. לאו (ספר 10, פרק 11) העלה השערה כי צימיסקס הורעל ורמוז שהאחראי לכך היה הפרא-קומומונס בסיליוס, שהפך במהרה, כפי שמספר פסלוס, לאיש החזק ביותר באימפריה. ראו לאו הדיאקון, ספר 10, פרק יא.

4 בסיליוס נולד בשנת 958 והיה על כן בן 18 עם עלייתו לשלטון ב-976. קונסטנטינוס היה בן 15 או 16 באותה עת.

כרשלין, עצל ונוטה לחיי תענוגות. על כן נראה היה נבון שלא ימלכו שניהם, אלא שבסיליוס, הבכור מביניהם, יקבל את מלוא השלטון ואילו קונסטנטינוס הצעיר יהיה קיסר רק בתוארו,⁵ שהרי שלטון האימפריה לא יכול היה להיות מנוהל כראוי אלמלא קיבלו במלואו הבכיר והמוכשר יותר. וניתן להתפעל מקונסטנטינוס בעניין זה, שכן יכול היה לדרוש בצדק שירושת אביהם, דהיינו הנהגת האימפריה, תחולק בינו ובין אחיו. במקום זאת הותיר קונסטנטינוס בידי אחיו את מרב הכוח, וזאת בהיותו איש צעיר, גיל שבו תאוות השלטון חזקה במיוחד. מה עוד שראה כי אחיו אינו מבוגר לגמרי אלא אך מתחיל לגדל את פלומת זקנו, ועל כן זכאי קונסטנטינוס לדברי שבח כבר בתחילת ספרי.

ג. משקיבל בסיליוס את הנהגת הרומאים לא אבה לקרב אליו איש, לא לשתף אף אחד במחשבותיו ולא להיוועץ באחרים בניהול ענייני המדינה. מכיוון שלא יכול היה להסתמך על עצמו בלבד, שכן עדיין לא היה מנוסה בענייני הצבא וניהול המדינה, שם מבטחו בִּפְרָא־קוֹימוֹנוֹס.⁶ איש זה הפך לאישיות משפיעה ביותר באימפריית הרומאים וזאת בשל עומק מחשבתו, מבנה גופו המרשים והופעתו המלכותית. הוא היה צאצא לאותו האב שהוליד את אביהם של בסיליוס וקונסטנטינוס, אולם מוצאו מצד אמו היה שונה.⁷ על כן סורס כבר בגיל צעיר, כדי שבנה של פילגש לא יוכל להוות איום בדרכם של יורשי

5 לגבי תארי השליט הביזנטי ותרגומם לעברית, ראו לעיל הערה 1 בפתיח. בפסקה זו הכוונה היא כי קונסטנטינוס היה 'בסילאוס' רק מבחינת שמו ולא למעשה.

6 פרא־קוֹימוֹנוֹס, מילולית: הישן ליד. התואר ניתן במקור אך ורק לסריס שמונה לראש המשמר של מגורי הקיסר. התואר הופיע לראשונה במאה השמינית בכתבי ההיסטוריון תְּאֹפָּנוֹס. במאות העשירית והאחת עשרה צבר תפקיד זה יוקרה והשפעה עצומה והמכהן בו ניהל את כספי הממשל ואת ענייני המדינה השוטפים. סמכויות התפקיד היו תלויות כמובן באישיותם של בעל התפקיד ושל הקיסר המכהן. במאה השתים עשרה ירדה חשיבות התפקיד. ידוע על כמה פרא־קוֹימוֹנוֹני בתקופות שונות שהיו מזוקנים, דהיינו – לא סריסים, המפורסם שבהם היה בסיליוס הראשון (867-886) בטרם עלייתו לשלטון.

7 בסיליוס הפרא־קוֹימוֹנוֹס (נולד 925, מת לאחר 985) היה בנו מפילגש של הקיסר רומנוס לְקָפְנוֹס (919-944). בסיליוס, שכונה גם הנותוס, הממזר, צבר עושר רב וניהל קריירה פוליטית מוצלחת אשר שיאה בשליטה למעשה על האימפריה בשנות מלכותו הראשונות של בסיליוס השני. בשנת 985 הגלה אותו בסיליוס השני לחופי הבוספורוס והחרים את כל רכושו.

תיאורו של פסלוס את מוצאו של בסיליוס הסריס אינו מדויק: הוא היה בנו של העוצר רומנוס לקפנוס, סבם של בסיליוס וקונסטנטינוס, ולא אביהם. אביהם היה רומנוס השני, בנו של קונסטנטינוס השביעי מנישואיו לבתו של לקפנוס. בסיליוס הסריס היה אם כן אחיה למחצה של סבתו של בסיליוס השני.

העצר לשלטון. אותו אדם השלים עם מה שזימן לו הגורל והיה קשור ביותר למשפחת המלוכה. חיבה מיוחדת שמר לאחיינו בסיליוס: הוא היה מחבקו בחמימות רבה ביותר והתייחס אליו כאב חורג המטפח את ילדו. על כן הפקיד בידיו בסיליוס את דאגות השלטון ואף למד מרצינותו והושפע ממנה. דומה היה הפרא־קוֹימוֹנוֹס לאתלט המתמודד במשחקים ואילו הקיסר בסיליוס היה כצופה, אולם לא כזה המסתפק בעידוד המתחרה אלא בעצמו רץ ומתמודד ומתאמץ ללכת בעקבותיו. הכול היה כפוף אם כן למרותו של הפרא־קוֹימוֹנוֹס, שאליו נשאו עיניהם הן הציבור והן הצבא; הוא לבדו ניהל את כספי הציבור וניווט את ענייני המדינה ואילו הקיסר תמך בשרו בדיבור ובמעשה ואף אישר את החלטותיו בחתימתו.

ד. למרבית בני דורנו שראו את הקיסר בסיליוס, הוא נראה חמור סבר ובעל אופי לא מעודן, אדם מהיר חמה שאינו משנה את דעתו בקלות, קפדן במנהגיו ונמנע מכל דבר תענוג ומותרות. אולם אם אקשיב לדברי ההיסטוריונים שכתבו עליו, הרי שלא היה כך למן ההתחלה. מחיי עצלות ותענוגות הוא פנה לפעילות המאומצת, המאורעות כפו את השינוי באופיו. הרכות התקשחה, הרפיון נמתח, וכל חייו עברו שינוי מן הקצה אל הקצה. בתחילה חגג ללא בושה ולעתים מזומנות תינה אהבים, היה שקוע כולו במשתאות ובילה זמנו בתענוגות החצר ובמנוחה. מנעוריו וממעמדו המלכותי שאב הנאה ככל שיכל. ואולם למן הרגע שאותו סְקֶלוֹרוֹס, ולאחריו פוקס, ושוב בשלישית סקלוֹרוֹס, וכאשר עוד אחרים שאפו לרשת את האימפריה ושתי סיעות זממו להפילו מכיסאו, הוא הותיר את התענוגות מאחוריו ופנה בכל נפשו לדברים רציניים.

משחל לפעול נגד אלו מסביבו שהשלטון היה משאת נפשם, גמר אומר להמיט על משפחתם חורבן מוחלט.⁸

8 הכוונה למשפחת פוקס, משפחתו של הקיסר ניקפורוס פוקס, שמעולם לא השלימה עם הרצחו על ידי צימיסקס ועם ההכשר בדיעבד שקיבל צימיסקס למעשה מידי הפטריארך של קונסטנטינופוליס. הפטריארך אישר את שלטונו של צימיסקס ותמך בו בתמורה לגירוש תאופנו אשת פוקס שהייתה שותפה לקשר, וכן כמה דרישות נוספות שלא נועדו אלא להכשיר את המעשה. למשפחת פוקס היה בסיס תמיכה חזק ביותר במרכז אסיה הקטנה ובמזרחה, אזורים שמהם יצאו שוב ושוב גלי מרידות במשך עשרות השנים הבאות נגד השלטון המרכזי בקונסטנטינופוליס ובסיליוס בראשו. דיכוי המרידות ושבירת המשפחות החזקות במזרח האימפריה גרמו לחולשה ביוזנטית באזורים אלו ולחוסר יכולת להתנגד באופן יעיל לפלישות השבטים הטורקים במאה האחת עשרה.

ספר 4

מיכאל הרביעי

1041-1034

א. כך מת רומנוס לאחר חמש וחצי שנים בשלטון ואילו הקיסרית זואי, לאחר ששמעה שהוציא את נשמתו (שהרי לא נכחה ברגע מותו), ומכיוון שבזכות מוצאה הייתה הראשונה לירושת השלטון, נטלה מיד את המושכות. היא דאגה בכל דרך שמיכאל, שבו עוסק פרק זה, יעלה לשלטון. רבים מנכבדי הארמון שהחזיקו בעמדות חשובות היו משרתי משפחתה מימים ימימה. אחרים היו מקורביו של בעלה וקשורים למשפחתו מצד האב, וכולם ניסו להניאה מלקבל החלטה דרמטית כלשהי. הם הסכימו יחדיו כי ייעצו לה לשקול את המסלול הטוב ביותר בעבורה. דהיינו להעלות את המעולה מבניהם לכס השלטון. אדם שינהג בה לא כרעיה אלא כקיסרית בזכות עצמה.

ב. הם העלו בפניה כל טיעון אפשרי והאמינו שעד מהרה תשתכנע ותתמוך בדעתם. ואילו היא, בכל חישוביה ומחשבותיה נטתה לכיוונו של מיכאל. לא בהיגיון שקלה את מועמדותו של האיש אלא במאזני התשוקה. ומאחר שהיה צורך לקבוע יום שבו יוכתר ויקבל את שאר סמלי השלטון, ניגש אליה בחשאי אחיו הבוגר של מיכאל, הסריס יואנס, איש בעל עומק מחשבה וכושר ביצוע כאחד, ואמר לה שאם תמשיך להתעכב העברת השלטון למיכאל תרחף סכנת מוות על ראשם. בכך שכנע אותה סופית. מיד קראה למיכאל, הלבשה אותו גלימה המושזרת זהב, שמה לראשו את כתר הקיסר ולבסוף הושיבה אותו על הכס המלכותי, התיישבה בעצמה לצדו בלבוש תואם וציוותה על כל האנשים המתגוררים בארמון להשתחוות בו במקום לפני שניהם ולהריע להם במשותף, כקיסרים שהוכתרו זה עתה. כך עשו אנשי הארמון, אך כאשר הגיע דבר המעשה לאנשים הגרים מחוץ לארמון ביקשה כל העיר להשתתף בשמחה. מרבית האנשים עשו שקר בנפשם והריעו כדי להתחנף לקיסרית, זונחים את המנוח כמו היה עול מיותר. שמחים וטובי לב קיבלו את מיכאל מתוך הנאה והסכמה.

ג. ובכן, לאחר שמקורבי הקיסר פרסמו את אותה הכרזה לילית נשלח צו

כפול לאַפְרָךְ של העיר:¹ עליו להתייצב עם שחר בארמון בלוויית חברי הסנט.² הן כדי להשתחוות לפני הקיסר החדש והן לשם עריכת טקסי הקבורה המקובלים לקיסר המת. וכך היה. אחד אחד נכנסו והשתחוו לפני הקיסרים הישועים על כיסאם, מרכינים את ראשם עד שנגע ברצפה. כלפי הקיסרית היה זה אקט הנאמנות היחיד, ואילו במה שנוגע לשליט היה עליהם לקרב ולנשק את ידו הימנית. או אז הוכרז מיכאל כקיסר ושליט³ ופנה לטפל בענייני הממשל. מסע הלוויה לרומנוס המנוח כבר הוכן: הוא הונח במיטה מפוארת והכול יצאו כדי לחלוק כבוד אחרון לקיסר שהלך לעולמו. בין ההולכים לפני מיטת האשכבה היה אחיו של הקיסר החדש, יואנס הסריס. על אודותיו יסופר במקום המתאים.

ד. במו עיניי ראיתי את תהלוכת הלוויה של הקיסר.⁴ זקני טרם צימח ואך זה עתה התוודעתי לכתבי המשוררים.⁵ כאשר התבוננתי בגופת הקיסר כמעט ולא זיהיתי מי היה, אם בשל צבעו ואם בשל צורתו, ורק בשל סממני המלכות יכולתי להבין שהמת המנוח לפני הוא הקיסר. פניו היו מעוותות לבלי הכר, לא משום שנשחתו אלא משום שהתנפחו. צבען השתנה כליל, אך לא כשל גופה, אלא כצבעם של אלו שהורעלו ועל כן הם נפוחים וחיזורים עד כדי כך שלא נראה כל דם מתחת ללחייהם. שערות ראשו וזקנו היו כה דלילות עד שנראו כשדה תבואה שהאש עשתה בו שמות וקרחותיו נראות למרחוק. אם הזיל מישחו דמעה עליו, היה זה רק בשל אותו המחזה. והקהל כולו, אם בשל הרעות הרבות שסבלו ממנו ואחרים בשל העובדה שלא הרעיף עליהם טובות,

1 האפרך של העיר – יורשו של תפקיד פּרְפֶקט העיר הרומאי. מושל קונסטנטינופוליס, שופט עליון השני רק לקיסר, ראש כוח השיטור בעיר והאחראי על תקנות עירוניות הנוגעות לחיי המסחר, לטקסים ועוד.

2 חברי הסנט – הסנט של קונסטנטינופוליס, יורשו של הסנט של רומא, הורכב במאה האחת עשרה מכל נושאי המשרות הבכירים במנגנון הממשלתי וכן ממספר נושאי משרות כנסייתיים. הוא היווה מעין אספת נכבדים שתפקידה היה על פי רוב טקסי. עם זאת, תמיכת הסנט הייתה חשובה כמקור לגיטימציה שלטונית בעת חילופי שלטון, כמו במקרה הנוכחי. גם אם חברי הסנט תפקדו במקרה זה כחותמת גומי הרי שהסכמתם הסמלית הייתה חשובה לכל שלטון חדש.

3 קיסר ושליט – ביוונית 'בסילאוס' (מילולית 'מלך') ואוטוקְרַטוֹר'. המילה אוטוקְרַטוֹר מקבילה למילה הלטינית אימפרטור.

4 פסלוס היה באותה העת כבן 16. תהלוכת הלוויה נערכה ב־12 באפריל 1034. רומנוס השלישי נקבר בכנסיית הפריבלפטוס אשר בנה ברוב פאר, כפי שציין פסלוס בביוגרפיה. עד המאה השתים עשרה רוב הקיסרים נקברו בכנסיית 'השליחים הקדושים'.

5 מדובר בראש ובראשונה בלימוד כתבי משוררים יוונים מן התקופה הקלאסית.

ביבליוגרפיה

א. קיצורים

DOP = Dumbarton Oaks Papers

CFHB = Corpus Fontium Historiae Byzantinae

ב. מקורות

האיליאדה, תרגום ארואטי = הומרוס, איליאדה (ארואטי א', תרגום והערות),
ירושלים 2012

Leonis diaconi Caloënsis Historiae libri decem (Hase, = לאו הדיאקון
C.B., ed.), Bonn 1828

Leo the Deacon, *The History of Leo the Deacon*: לאו הדיאקון תרגום אנגלי:
(Talbot, A.M., Sullivan, D.F., translation, introduction, commentary),
Washington D.C. 2005

Miguel Atalicates: Historia (Pérez-Martin, I., ed., = מיכאל אטליאטס
Spanish translation), Madrid 2002

The History, אטליאטס טקסט ביוונית (על פי פרז-מרטין) ותרגום לאנגלית:
Michael Attalicates (Kaldellis A., Krallis D., translation, introduction,
commentary), Washington D.C. 2012

Matthew of Edessa, *Armenia and the Crusades, Tenth to = מתיו מאדסה =*
Twelfth Centuries, The Chronicle of Matthew of Edessa (Dostourian,
A.E., translation, introduction, commentary), Lanham-New York-
London 1993

Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum, CFHB 5 (Thurn, I., = סקיליצס
ed.), Berlin-New York 1973

John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History, 818–1057*: סקיליצס תרגום אנגלי:
(Wortley, J., translation, Cheynet, J. C., introduction and
notes), Cambridge 2010

ג. מחקרים

- Chrysos, Schism = Chrysos, E., '1054: Schism?', *Cristianità D'Occidente E Cristianità D'Oriente*, pp. 547-567, Spoleto 2004
- Crostini, Emperor = Crostini, B., 'The Emperor Basil II's Cultural Life', *Byzantion* 66, 1996: 55-80
- Dagron, Emperor = Dagron, G., *Emperor and Priest*, Cambridge 2003 (Originally Published in French, 1996)
- Dagron, Imaginaire = Dagron, G., *Constantinople imaginaire, Études sur le recueil des Patria*, Paris 1984
- Garland, Humorist = Garland, L., 'Basil II as Humorist', *Byzantion* 69, 1999: 321-343
- Holmes, Governance = Holmes, C., *Basil II and the Governance of Empire (976-1025)*, Oxford 2005
- Hussey, Introduction = Hussey, J.M., 'Introduction', *The Chronographua of Michael Psellus*, pp. 1-6, London 1953
- Kaldellis, Argument = Kaldellis, A., *The Argument of Psellos' Chronographia*, Leiden-Boston-Koln 1999
- Kaldellis, Mothers = Kaldellis, A., *Mothers and Sons, Fathers and Daughters: The Byzantine Family of Michael Psellos*, University of Notre Dame, Indiana, 2006
- Kazhdan-Wharton Epstein, Change = Kazhdan, A.P., Wharton Epstein, A., *Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries*, Berkley 1990
- Magdalino-Mavroudi, Sciences = Magdalino, P., Mavroudi, M. (eds.), *The Occult Sciences in Byzantium*, Geneva 2006
- Maguire, Magic = Maguire, H. (ed.), *Byzantine Magic*, Washington D.C. 1995
- McCormick, Victory = McCormick, M., *Eternal Victory, Triumphal Rulership in Late Antiquity, Byzantium, and the Early Medieval West*, Cambridge-Paris 1987
- Vryonis, Δημοκρατία = Vryonis, S., 'Byzantine Δημοκρατία and the Guilds in the Eleventh Century', *DOP* 17, 1963: 287-314